

Motion till riksdagen 2021/22:462

av **Linda Westerlund Snecker m.fl. (V)**

Översyn av hemliga tvångsmedel ur ett integritetsperspektiv

1 Förslag till riksdagsbeslut

1. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att regeringen bör ge Utredningen om hemliga tvångsmedel (dir. 2020:104) ett förändrat uppdrag så att det tydligt framgår att utredaren ska ta ställning till hur skyddet för den personliga integriteten ska stärkas och tillkännager detta för regeringen.
2. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att regeringen bör ge Utredningen om hemliga tvångsmedel (dir. 2020:104) ett tilläggsdirektiv att göra en bred översyn av användningen av hemliga tvångsmedel och deras konsekvenser för skyddet för den personliga integriteten och tillkännager detta för regeringen.

2 Inledning

Vänsterpartiet värnar demokratiska grundvärden som rättssäkerhet och skyddet för den personliga integriteten. Den tekniska utvecklingen och den allt större möjligheten till datainsamling av privata uppgifter innebär en stor utmaning. I dag är det möjligt att samla in en stor mängd uppgifter av känslig karaktär som visar var människor befinner sig och vilka rutiner de har. Det är därför av yttersta vikt att skyddet för den personliga integriteten hela tiden utvecklas i takt med den ökande digitaliseringen. Vi vill samtidigt inte försvåra de brottsbekämpande myndigheternas arbete med att utreda och beivra brott. Därför är vi även angelägna om att det finns ett regelverk som ger ett gott skydd för Sveriges och landets invånares säkerhet. Det måste kunna ställas höga krav på att terrorism och grov brottslighet bekämpas på ett effektivt sätt med hjälp av lagstiftning som bygger på de grundläggande rättsliga principerna i en rättsstat. Förslag som innebär nykriminalisering eller straffskärpningar ska alltid vara väl underbyggda och ha analyserats utifrån nödvändighet, effektivitet och proportionalitet. Detta gäller även ny tvångsmedelslagstiftning. Förutsättningarna för att tillämpa befintlig lagstiftning ska vara goda, och lagstiftningen måste förstärkas där behov finns så att brottsbekämp-

ningen blir effektiv. Samtidigt måste de som har till uppgift att motverka, förhindra och lagföra grov brottslighet få rätt resurser för att fullgöra sin uppgift.

Varje samhälle måste ha möjlighet att använda tvångsmedel för att kunna utreda och beivra brott. Sådana tvångsmedel innebär definitionsmässigt en inskränkning i grundläggande fri- och rättigheter, rättigheter som i sin tur är grundläggande för demokratin i vårt samhälle. Därför måste såväl lagstiftningen som de medel som lagstiftningen tillhandahåller omgärdas av de strängaste restriktioner. De viktigaste restriktionerna har vi i våra egna grundlagar och Europakonventionen till skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna. När det gäller frågor om utvidgning av det straffbara området uppkommer frågor om behov, effektivitet och proportionalitet. Dessa överväganden gör sig särskilt gällande när det är fråga om centrala skyddsintressen som Sveriges säkerhet och grundlagsskyddade rättigheter såsom yttrande- och tryckfrihet och skyddet för den personliga integriteten. Det handlar således om att skydda den demokratiska rättsstaten i flera bemärkelser.

Ett av fundamenten i en rättsstat är att medborgarna åtnjuter ett effektivt skydd mot statens maktutövning; den enskilda medborgaren ska vara tryggad mot statens missbruk av rättsordningen. Det primära värde som rättssäkerheten ska skydda är den enskildes intresse av självbestämmande och möjlighet till livsplanering. Rättssäkerheten bör i princip inte kunna åsidosättas. För att kravet på rättssäkerhet ska upprätthållas krävs bl.a. att lagstiftningen är av god kvalitet, både vad gäller straffprocessuella regler och det materiella innehållet, samt att rättstillämpningen är god.

Den andra bärande principen i vår rättsordning är proportionalitetsprincipen. Principen innebär att de åtgärder som det allmänna använder sig av för att uppnå ett visst syfte inte får vara mer långtgående än vad som kan anses nödvändigt för att uppnå det eftersträvade syftet. Det ska således råda en balans mellan mål och medel samt vara sannolikt att det syftet uppnås genom vidtagna medel. Finns det möjlighet att välja mellan flera verksamma åtgärder ska det minst tyngande alternativet väljas.

Vi ser med stor oro på den utveckling som skett sedan början av 2000-talet och som i dag lett till att vi börjar närma oss ett övervakningssamhälle. Frågor om personlig integritet och mänskliga rättigheter får gång på gång stå tillbaka. Varje inskränkning har motiverats utifrån skenbart goda syften som effektivare brottsbekämpning och ett generellt ökat skydd för invånarna. Sammantaget framstår dock helheten av snart två decenniers skärpta lagar när det gäller t.ex. kamerabevakning, hemliga tvångsmedel, signalspaning, utlänningskontroll och åtgärder i syfte att hindra terrorism som illavarslande. Varje inskränkning som godtas tenderar att bereda väg för ännu fler och mer ingripande åtgärder. Argument i stil med att den som har rent samvete inte har något att frukta riskerar att bli urvattnade floskler ju fler inskränkningar av den personliga integriteten som accepteras. Konsekvenserna för samhällsklimatet och demokratin på lång sikt är svåra att överblicka.

Ökad övervakning av människor innebär inte automatiskt en minskad kriminalitet. Snarare riskerar vissa av de genomförda åtgärderna att invagga oss i en falsk trygghet. I stället är det andra åtgärder som krävs för att bekämpa kriminalitet och terrorism. Sverige har länge varit ett land med lägre kriminalitet än många andra länder. Det är inte för att vi haft längre straff eller fler poliser på gatorna. Det har däremot en direkt koppling till att vi haft ett starkt välfärdssamhälle med en välfungerande omsorg och skola samt tillgång till arbete och bostäder. Men det gäller inte längre överallt. En del förorter har drabbats av öppen narkotikahandel, våldsbrott och organiserad kriminalitet under många år utan att samhället har reagerat tillräckligt. Vänsterpartiet arbetar för ett

samhälle där ingen har anledning att se kriminalitet som en lösning. Kriminaliteten utnyttjar och trycker ned människor, särskilt i arbetarområden. Vår lösning handlar om något större och mer effektivt än ökad övervakning. Vi vill ge alla barn en uppväxt som ger dem möjligheter i livet, från förskolan till skolan och det första jobbet. Det handlar om att ge alla människor i vårt samhälle verkliga möjligheter att välja andra livsvägar än en kriminell bana. För den som på allvar vill minska våld och kriminalitet är grunden att bygga ett rättvist samhälle. Men det krävs också en politik som är effektiv i att hjälpa dem som ligger i riskzonen för gängkriminalitet och återföra dem som begått brott till samhället. Polis, räddningstjänst, kollektivtrafik, vård och annan offentlig service ska finnas tillgänglig även på landsbygd och i förorter.

Vänsterpartiets inställning är och kommer att förbli att de mänskliga rättigheterna är odelbara. Dessvärre blir de mänskliga rättigheterna ofta ifrågasatta. Vi kommer inte att ge vika för dessa attacker, utan vårt mål är att ständigt försvara de friheter som är en förutsättning för att demokratin ska bestå och utvecklas. Vi är övertygade om att demokrati inte kan försvaras genom att begränsningar i de demokratiska rättigheterna införs. De rättigheter som generationer före oss slagits för att få till stånd måste i stället bevaras och utvecklas.

3 Regeringens antiterrorpaket

Regeringen har aviserat ett paket med antiterrorlagar som befinner sig i olika stadier i genomförandeprocessen. Terroristbrottsutredningen (SOU 2019:49) har lämnat ett betänkande om bl.a. skärpta straffskalor. Nya regler om datalagring och om ökad tillgång till signalspaning har nyligen antagits av riksdagen. Ett nytt hemligt tvångsmedel, hemlig dataavläsning, har införts efter riksdagsbeslut 2020. Vidare har riksdagen beslutat om borttagen tillståndsplikt för polisen för kameraövervakning och borttagen tillståndsplikt för kameraövervakning i kollektivtrafiken. Regeringen har även beslutat att tillsätta en utredning om utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel (dir. 2020:104). En särskild utredare ska ta ställning till hur hemliga tvångsmedel ska kunna användas i en större utsträckning för att bekämpa allvarlig brottslighet. Utredaren ska redovisa sina slutsatser senast april 2022.

Regeringen har även aviserat att de inom kort kommer att tillsätta en utredning för att se över om det ska vara möjligt att använda hemliga tvångsmedel enligt preventivlagen, som i dag endast omfattar vissa allvarliga brott såsom terroristbrott, även vid gängrelaterad brottslighet. Detta innebär i korthet att personer som antas vara med i kriminella gäng ska kunna avlyssnas, kameraövervakas och övervakas elektroniskt utan att vara misstänkta för något brott.

Enligt Vänsterpartiet måste samtliga redan genomförda, föreslagna och kommande åtgärder som syftar till att bekämpa grov kriminalitet, terrorism och våldsbejakande extremism bedömas som en helhet. Frågan vi ställer oss är om dessa åtgärder sammantaget är proportionella i förhållande till syftet och om de är effektiva för att uppnå målet. I åtgärderna ingår de hemliga tvångsmedlen som en del.

4 Hemliga tvångsmedel

Enligt 2 kap. 6 § regeringsformen är var och en gentemot det allmänna skyddad bl.a. mot kroppsvisitation, husrannsakan och liknande intrång samt mot undersökning av brev eller annan förtrolig försändelse och mot hemlig avlyssning eller upptagning av telefonsamtal eller annat förtroligt meddelande. Dessutom är var och en gentemot det allmänna skyddad mot betydande intrång i den personliga integriteten, om det sker utan samtycke och innebär övervakning eller kartläggning av den enskildes personliga förhållanden. Av 2 kap. 20 och 21 §§ regeringsformen framgår att skyddet enligt 6 § får begränsas genom lag och endast för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Begränsningen får aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den.

Den brottsbekämpande verksamheten består av underrättelseverksamhet och brottsutredande verksamhet. Underrättelseverksamheten bedrivs av Säkerhetspolisen och är främst inriktad på att avslöja om brottslighet har ägt rum, pågår eller kan antas komma att begås. Den utredande verksamheten utgår från en uppkommen händelse. Polismyndigheten ska utreda om brott har begåtts och vem som i så fall skäligen kan misstänkas för brottet samt skaffa tillräckligt material för bedömning av frågan om åtal ska väckas. I både brottsutredande verksamhet och underrättelseverksamhet används hemliga tvångsmedel.

Samlingsbegreppet hemliga tvångsmedel innefattar enligt 27 kap. rättegångsbalken hemlig avlyssning av elektronisk kommunikation, hemlig övervakning av elektronisk kommunikation, hemlig kameraövervakning och hemlig rumsavlyssning. För att dessa tvångsmedel ska kunna användas krävs som huvudregel att minimistrafvet eller det antagna straffvärdet inte underskrider en viss nivå. Tvångsmedlen kan dock användas vid förundersökning om vissa särskilt uppräknade brott som inte uppfyller dessa krav. I rättegångsbalken är det även reglerat under vilka förutsättningar information ska lämnas om åtgärden till den person som varit utsatt för hemliga tvångsmedel. Under vissa förutsättningar är hemliga tvångsmedel möjliga att använda även då förundersökning om brott inte har inletts, s.k. preventiva tvångsmedel. I lagen (2007:979) om åtgärder för att förhindra vissa särskilt allvarliga brott (preventivlagen) finns bestämmelser om möjligheten att använda hemlig avlyssning av elektronisk kommunikation, hemlig övervakning av elektronisk kommunikation och hemlig kameraövervakning om det med hänsyn till omständigheterna finns en påtaglig risk för att en person kommer att utöva brottslig verksamhet som innefattar vissa i lagen angivna brott. Vidare får Polismyndigheten, Säkerhetspolisen och Tullverket i sin underrättelseverksamhet i hemlighet hämta in uppgifter om meddelanden som i ett elektroniskt kommunikationsnät enligt lagen (2012:278) om inhämtning av uppgifter om elektronisk kommunikation i de brottsbekämpande myndigheternas underrättelseverksamhet (inhämtningslagen). Sedan 2020 finns även bestämmelser om hemlig dataavläsning i lagen (2020:62) om hemlig dataavläsning.

4.1 Hemlig dataavläsning

Det nya tvångsmedlet hemlig dataavläsning infördes 2020 genom en särskild, tidsbegränsad lag. De brottsbekämpande myndigheterna har genom lagen getts möjlighet att använda hemlig dataavläsning för att förhindra och utreda brott enligt de redan gällande lagarna om tvångsmedelsanvändning. Vidare kan nu myndigheterna via hemlig data-

avläsning samla in elektroniskt lagrade uppgifter som visar hur ett informationssystem används, något som tidigare inte var möjligt. Hemlig dataavläsning kan användas både under förundersökningar och utanför förundersökningar i underrättelseverksamhet och vid särskild utlänningskontroll.

Vänsterpartiet kritiserade särskilt att regeringen gjorde bedömningen att hemlig dataavläsning i huvudsak bara är en ny metod för att komma åt information som det redan var tillåtet att samla in med den tidigare tvångsmedelslagstiftningen. Regeringen gjorde därför aldrig någon prövning av förutsättningarna att använda hemlig dataavläsning för varje enskilt brott för sig utifrån rättsliga principer om proportionalitet, ändamålsenlighet och effektivitet. Många av remissinstanserna var överens om att hemlig dataavläsning kommer att medföra ett stort ingrepp i rätten till privatliv och den personliga integriteten för enskilda. Regeringen gjorde också bedömningen att hemlig dataavläsning ökar riskerna för kränkning av enskildas personliga integritet, jämfört med den tidigare användningen av hemliga tvångsmedel (prop. 2019/20:64 s. 83). Vänsterpartiet gjorde dock, i motsats till regeringen, bedömningen att nyttan av hemlig dataavläsning inte är tillräckligt stor för att motivera ett så stort ingrepp i den personliga integriteten (se mot. 2019/20:3451).

5 Tillsyn och redovisning av användningen av hemliga tvångsmedel

5.1 Säkerhets- och integritetsskyddsnämndens tillsyn

Säkerhets- och integritetsskyddsnämnden (SIN) är en myndighet under regeringen som bl.a. har till uppgift att utöva tillsyn över Polismyndighetens och Säkerhetspolisens användning av hemliga tvångsmedel. Nämnden ska utöva tillsyn genom inspektioner och andra undersökningar. Tillsynen avser ofta granskning av tvångsmedelsdiarier och enskilda tvångsmedelsärenden hos polisen och åklagarna. Tillsynen ska särskilt syfta till att säkerställa att de brottsbekämpande myndigheternas användning av hemliga tvångsmedel varit författningenlig. Nämnden får efter granskningen uttala sig om vad den kommit fram till och om vad som bör ändras i den granskade myndighetens verksamhet. Nämnden kan även uppmärksamma regeringen på behovet av förändringar i lag eller annan författning. Nämnden är skyldig att på begäran av en enskild kontrollera om han eller hon har utsatts för hemliga tvångsmedel och om användningen av tvångsmedel och behandlingen av personuppgifter har utförts i enlighet med lag eller annan författning. Nämnden ska underrätta den enskilde om att kontrollen har utförts. Nämnden publicerar sina uttalanden om granskningar på sin hemsida. Det är dock svårt att få en överblick över omfattningen av bristerna i de brottsbekämpande myndigheternas hantering av hemliga tvångsmedel. Vidare saknas en sammanställning över vilka brister i hanteringen som är återkommande över tid.

5.2 Regeringens redovisning

Varje år redovisar regeringen i en skrivelse till riksdagen hur de brottsbekämpande myndigheterna använder hemliga tvångsmedel. Redovisningen omfattar bl.a. uppgifter

om antalet personer och antal tillstånd att använda hemliga tvångsmedel samt brottstyp och avlyssningstid fördelat på respektive tvångsmedel. Vidare redogörs för den uppskattade nyttan av att använda respektive tvångsmedel med olika fallbeskrivningar som exempel. Regeringens redovisning av användningen av hemliga tvångsmedel har förbättrats avsevärt under åren, vilket Vänsterpartiet har varit pådrivande för. Dessvärre ger redovisningen ingen samlad bild av vilka konsekvenser användningen av de hemliga tvångsmedlen får när det gäller enskildas personliga integritet i förhållande till proportionalitet och effektivitet.

5.3 En bred översyn av användningen av hemliga tvångsmedel

Vänsterpartiet anser att de brottsbekämpande myndigheternas användning av samtliga hemliga tvångsmedel behöver ses över med utgångspunkt i integritetsaspekten. Den av regeringen beslutade utredningen om hemliga tvångsmedel ska förvisso även ta ställning till *om* skyddet för den personliga integriteten *bör* stärkas. Det huvudsakliga uppdraget för den särskilda utredaren är dock att föreslå hur hemliga tvångsmedel ska kunna användas i en större utsträckning för att bekämpa allvarlig brottslighet (dir. 2020:104).

Vänsterpartiet anser att uppdraget att se över skyddet för den personliga integriteten bör utformas så att utredaren ska ta ställning till hur skyddet för den personliga integriteten ska stärkas. Vidare vill vi även ge utredningen i uppdrag att göra en bred genomlysning av användningen av hemliga tvångsmedel och dess konsekvenser ur ett integritetsperspektiv. Förslagsvis kan detta ske genom att utredningen får tilläggsdirektiv och en förlängd utredningstid. En bred översyn är nödvändig, inte minst eftersom regeringens ambition är att föreslå att hemliga tvångsmedel ska användas i en ännu större utsträckning än nu.

Regeringen bör ge Utredningen om hemliga tvångsmedel (dir. 2020:104) ett förändrat uppdrag så att det tydligt framgår att utredaren ska ta ställning till hur skyddet för den personliga integriteten ska stärkas. Detta bör riksdagen ställa sig bakom och ge regeringen till känna.

Regeringen bör ge Utredningen om hemliga tvångsmedel (dir. 2020:104) ett tilläggsdirektiv att göra en bred översyn av användningen av hemliga tvångsmedel och dess konsekvenser för skyddet för den personliga integriteten. Detta bör riksdagen ställa sig bakom och ge regeringen till känna.

Linda Westerlund Snecker (V)

Guðrun Nordborg (V)

Mia Sydow Mölleby (V)

Jon Thorbjörnson (V)

Jessica Wetterling (V)